

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ
І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
з теми: «ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МІЖОСОБИСТІСНИХ
СТОСУНКІВ ПІДЛІТКІВ СІЛЬСЬКИХ ТА МІСЬКИХ ЗАКЛАДІВ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»**

Виконала: студентка 2 курсу
Ps1-M24z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Ганзюк Єлизавета Андріївна

Керівник:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, професор кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Михальська Світлана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
спеціальної та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський – 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ ПІДЛІТКІВ СІЛЬСЬКИХ ТА МІСЬКИХ ЗАКЛАДІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	8
1.1. Розуміння феномену міжособистісних стосунків у психологічній науці	8
1.2. Психологічні особливості осіб підліткового віку	15
Висновки до першого розділу	25
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ СІЛЬСЬКИХ І МІСЬКИХ ЗАКЛАДІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	27
2.1. Методологічні засади формування гіпотез дослідження.....	27
2.2. Підстави вибору психодіагностичних методик.....	31
Висновки до другого розділу	35
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН ПІДЛІТКІВ СІЛЬСЬКИХ І МІСЬКИХ ЗАКЛАДІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	36
3.1. Мета, завдання та етапи емпіричного дослідження	36
3.2. Аналіз і тлумачення здобутих результатів	42
Висновки до третього розділу	61
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66

ВСТУП

Актуальність теми. Період підлітковості охоплює вік 11-15 років і вважається одним із найважливіших і водночас найскладніших етапів онтогенезу. Це зумовлено появою у цьому віці низки психічних новоутворень, пов'язаних із самосприйняттям. У психології розвитку підкреслюють, що провідною діяльністю підлітків є інтимно-особистісне спілкування, тож міжособистісні стосунки набувають для них центрального значення. Оскільки людина є соціальною істотою, становлення особистості відбувається через взаємодію у системі «індивід – соціум».

Вагомість міжособистісних взаємин у підлітковому віці додатково пов'язана з тим, що у взаємодії в діадах «підліток – дорослий» і «підліток – одноліток» формуються самооцінка та ідентичність. Саморефлексія розвивається завдяки комунікації; зіставляючи себе з ровесниками й дорослими, підліток усвідомлює індивідуально-психологічні риси, які можуть як сприяти, так і перешкоджати побудові тісних взаємин.

З огляду на провідну роль однолітків як референтної групи, підліток набуває досвіду нових соціальних ролей, що допомагає знайти адекватне місце в соціумі згідно з власними потребами та здібностями.

Психологічні особливості підліткового віку активно досліджуються українськими науковцями (О.В. Вакуленко, О.В. Гудима, В.Р. Павелків, О.О. Мізерна, Є.М. Калюжна, В.М. Цвіркун та ін.). У межах теоретичного огляду розглянуто праці щодо відмінностей між підлітками сільських і міських шкіл: О.Г. Шмиглюк (рефлексія творчих здібностей), С.М. Русін, Н.С. Карвацька та В.І. Курик (акцентуації характеру), В.І. Гордійчук (структура дозвілля), Т.Ю. Круцевич, Г.В. Безверхня, О.Г. Шалар (фізичний розвиток), А.Л. Каліна (міжособистісні взаємини в сільських і міських підлітків). Проведений аналіз показав, що значна частина робіт фокусується переважно на фізичному стані та здоров'ї. Отже, проблематика особливостей міжособистісних стосунків підлітків у сільських і міських закладах освіти досліджена недостатньо, що й зумовлює її актуальність для психологічної науки.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично з'ясувати особливості міжособистісних стосунків у підлітків, які навчаються в сільських і міських закладах загальної середньої освіти.

Об'єкт: міжособистісні взаємини підлітків.

Предмет: специфіка міжособистісних стосунків у підлітків сільських і міських закладів середньої освіти.

Концептуальна гіпотеза: між підлітками, що навчаються у сільських і міських школах, існують відмінності у характеристиках міжособистісних взаємин.

Емпіричні гіпотези:

1. Між групами очікуються відмінності за рівнями вираженості форм агресії.
2. Учням міських шкіл притаманні вищі показники переживання самотності.
3. Підлітки зі сільських і міських закладів відрізнятимуться у виборі стратегій поведінки в конфлікті.
4. Існують відмінності у спектрі емоційних бар'єрів спілкування між міськими та сільськими підлітками.
5. Рівень потреби у спілкуванні різниться між сільськими та міськими підлітками.
6. Компоненти соціальної компетентності розвинені по-різному у підлітків із сільських і міських шкіл.

Завдання:

1. здійснити теоретичний огляд літератури за тематикою дослідження;
2. уточнити зміст поняття «міжособистісні стосунки» у психологічних працях;
3. проаналізувати вікові психологічні особливості підлітків;
4. виявити специфіку міжособистісних взаємин підлітків;
5. провести емпіричне дослідження з метою встановлення відмінностей у міжособистісних стосунках підлітків сільських і міських закладів

освіти;

6. окреслити подальші напрями наукового пошуку.

Для реалізації мети та розв'язання завдань застосовано такі методи: теоретичні (систематизація, класифікація, узагальнення); організаційні прийоми порівняльного аналізу факторів, що зумовлюють прояв досліджуваного феномена. Для перевірки гіпотез використано емпіричні методи (опитування) з набором психодіагностичних інструментів: методика дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за Ю.М. Орловим), методика діагностики емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні В.В. Бойка, опитувальник агресивності Басса–Даркі, тест К. Томаса для визначення стилів поведінки в конфлікті, опитувальник суб'єктивного відчуття самотності Рассела–Фергюсона, шкала соціальної компетентності О.М. Прихожан.

Обробку емпіричних даних виконано методами математичної статистики (U-критерій Манна–Уїтні).

Узагальнення результатів здійснювалося інтерпретаційними засобами (класифікація та узагальнення емпіричних показників).

Теоретико-методологічну базу становлять праці з проблематики міжособистісних взаємин (Г. Андрєєва, Р. Бистрицький, Г. Васянович, О. Молчанюк, М. Обозов, О. Столяренко та ін.), вікових особливостей підлітків (І. Бех, І. Булах, С. Беякова, Л. Гончар, О. Гудима, Е. Гуцало, Е. Еріксон, С. Мазур, Г. Мешко, В. Новікова, О. Чайковська, К. Шовкова та ін.), а також специфіки міжособистісних стосунків підлітків (О. Білецька, С. Гладкова, А. Добровольська, Т. Драгунова, О. Іванова, У. Михайлишин, О. Мартиняк, Л. Онуфрієва тощо).

База і терміни дослідження. Дослідження проводилося у 2024-2025 навчальному році. Вибірка налічувала 80 учнів закладів загальної середньої освіти: 48 учнів Гуменецького ліцею Гуменецької сільської ради Кам'янець-Подільського району Хмельницької області та 32 учні з різних ліцеїв м. Кам'янець-Подільський.

Наукова новизна полягає у першому комплексному порівнянні особливостей міжособистісних стосунків підлітків сільських і міських закладів середньої освіти.

Теоретична значущість полягає в поглибленні уявлень про специфіку міжособистісних взаємин підлітків із різних освітніх середовищ (сільського та міського).

Практична цінність полягає у можливості використання отриманих результатів шкільними практичними психологами для організації психологічного супроводу підлітків.

Апробація та впровадження результатів. Результати проведеного дослідження доповідалися здобувачем та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка (29 жовтня 2024 р., м. Кам'янець-Подільський), XI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка (27 жовтня 2025 р., м. Кам'янець-Подільський), на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 19 листопада 2024 р.), на XI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2025 р.), на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 18 лютого 2025 р.), на XVII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2025 р.), на The VI International scientific and practical conference «*Scientific trends in the development of modern technologies and inventions*», October 06-08, 2025, Prague, Czech Republic, на The

X International scientific and practical conference «*Latest technologies and youth: the development of scientific trends*», November 03-05, 2025, Prague, Czech Republic та знайшли своє відображення у 2 закордонних публікаціях здобувача.

Публікації:

1)Ганзюк Є.А., Онуфрієва Л.А. Психологічні засади міжособистісних взаємин підлітків. *Scientific trends in the development of modern technologies and inventions* : Abstracts of VI International scientific and practical conference, October 06-08, 2025, Prague, Czech Republic, 165 p. / P. 111–116.

ISBN – 979-8-89814-229-2

URL: <https://eu-conf.com/en/events/scientific-trends-in-the-development-of-modern-technologies-and-inventions/>

2)Ганзюк Є.А., Онуфрієва Л.А. До проблеми міжособистісних стосунків у психологічних дослідженнях. *Latest technologies and youth: the development of scientific trends* : Abstracts of X International scientific and practical conference, November 03-05, 2025, Prague, Czech Republic, 130 p. / P. 114–119.

ISBN – 979-8-90070-296-4

URL: <https://eu-conf.com/en/events/latest-technologies-and-youth-the-developmentof-scientific-trends/>

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (нараховує 75 найменувань). Робота ілюстрована таблицями і рисунками.

ВИСНОВКИ

Згідно з поставленою метою було здійснено теоретичний аналіз особливостей міжособистісних взаємин підлітків та проведено емпіричне дослідження специфіки цих стосунків серед учнів сільських і міських закладів освіти. На основі отриманих результатів можна зробити такі узагальнення:

1. У процесі аналізу розкрито сутність поняття *міжособистісні стосунки* в контексті психологічних досліджень. Ці стосунки визначаються як взаємозв'язок між двома чи більше людьми, який ґрунтується на готовності до взаємної комунікації та емоційного обміну. Вони охоплюють переживання як позитивних, так і негативних емоцій, що залежать від характеру взаємодії. Формування таких зв'язків відбувається у процесі соціальної діяльності або спільної роботи. У межах міжособистісних відносин розглядається взаємовплив у системі “індивід – соціум”, де взаємини одного елемента системи відображають характер іншого. Провідну роль у структурі цих стосунків відіграє спілкування, яке може набувати різних форм. На якість міжособистісних взаємин впливають соціокультурні та індивідуально-психологічні чинники особистості, а також соціальне середовище, у якому вона формується. Показано, що через міжособистісні стосунки реалізуються базові потреби людини – у безпеці, належності та самовираженні.
2. Охарактеризовано психологічні особливості підліткового віку, який охоплює період від 11 до 15 років і є перехідним етапом між дитинством і дорослістю. Для цього віку типовими є підвищена емоційна чутливість до зовнішніх оцінок, схильність до самокритики та водночас надмірна впевненість у собі. Виділяють три етапи підліткового періоду – молодший, середній і старший – кожен із яких має власні психологічні новоутворення. Основними завданнями розвитку у цьому віці є формування самооцінки, становлення ідентичності, засвоєння соціальних ролей та пошук власного місця в суспільстві. Для підлітків характерні емоційна мінливість, нестабільність самооцінки, критичність

до себе, прагнення до самотійності, самоствердження та самовираження.

3. Виявлено специфіку міжособистісних стосунків у підлітковому віці. У цей період спілкування набуває інтимно-особистісного характеру, а провідною стає взаємодія з однолітками, найчастіше однієї статі. Підлітки прагнуть до створення тісних дружніх стосунків, які, хоча й мають високу емоційну насиченість, зазвичай є нетривалими. Дружба у цьому віці нерідко супроводжується емоційними коливаннями, підвищеною вимогливістю та образливістю. Значну роль відіграє думка лідера групи, з оцінкою якого підлітки часто погоджуються, прагнучи до прийняття в референтній групі.

На основі теоретичного аналізу було проведено емпіричне дослідження. У ньому взяли участь 80 учнів закладів середньої освіти: 48 учнів із Гуменецького ліцею Гуменецької сільської ради Кам'янець-Подільського району Хмельницької області та 32 учні з різних ліцеїв м. Кам'янець-Подільський, серед яких 57 дівчат і 23 юнаки віком від 14 до 17 років (учні 9–11 класів).

Результати перевірки висунутих гіпотез показали таке:

- Перша емпірична гіпотеза, яка передбачала наявність відмінностей у рівнях агресивності підлітків із сільських та міських шкіл, не підтвердилася – статистично значущих розбіжностей не виявлено.
- Друга гіпотеза про вищий рівень відчуття самотності серед міських підлітків також не знайшла підтвердження.
- Третя гіпотеза щодо відмінностей у стратегіях поведінки у конфлікті підтверджена: для учнів сільських шкіл більш характерним є пристосування, а для міських – суперництво.
- Четверта гіпотеза про відмінності у видах емоційних бар'єрів у спілкуванні спростована – статистичних розбіжностей не виявлено.
- П'ята гіпотеза щодо різниці у рівні потреби у спілкуванні також спростована: усі підлітки продемонстрували низькі показники цієї

потреби.

- Шоста гіпотеза про різницю у рівнях розвитку компонентів соціальної компетентності не підтвердилася.

Отже, загальна концептуальна гіпотеза про наявність суттєвих відмінностей у міжособистісних стосунках між підлітками сільських і міських шкіл не отримала підтвердження.

4. Враховуючи незначну кількість виявлених відмінностей, подальші дослідження варто спрямувати на розширення діагностичних параметрів, здатних детальніше розкрити відмінності у міжособистісному спілкуванні підлітків із різних типів населених пунктів. Перспективним напрямом є також проведення порівняльних досліджень за участю підлітків, що мешкають у більш віддалених один від одного регіонах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 2000. 204 с.
2. Белякова С., Шовкова К. Соціально-психологічні особливості розвитку особистості сучасного підлітка. *Молодий вчений*. 2018. №5 (57). С.454-458.
3. Бистрицький Р. Зимовець, С. Пролесєв. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ: Дух і Літера, 2020. 416 с.
4. Білецька О. Теоретичні аспекти вивчення міжособистісних стосунків у юнацькому віці. *Психологія: реальність і перспективи*. 2022. №18. С. 41–47.
5. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: автореф. дис ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Київ, 2004. 42 с.
6. Бедько, І.В. Сучасні тенденції формування професійно-фахових якостей особистості. *Формування професіоналізму молоді в системі безперервної освіти*. Міжвузівський науково-методичний семінар, Україна, Київ (м. Київ, 28 лютого 2019 року), (С. 9–11). Київ: Київський національний торгово-економічний університет. 2019.
7. Васянович Г.П. Педагогічна етика : навч. посібник. Львів : «Норма», 2005. 344 с.
8. Гладкова С.О. Особливості розвитку комунікативної компетентності підлітків у сучасних соціальних умовах. 2022. 100с. URL: https://repository.mdu.in.ua/jspui/bitstream/123456789/3577/1/%D0%9A%D0%A0_%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf
9. Гончар Л.В. Методика формування цінності життя у молодших підлітків. *Особистість у просторі виховних інновацій*: мат .Всеукр. наук.- практич. конф. 19 жовтня 2018 року. 2018. С. 88–94.
10. Горбатюк М.М. Міжособистісні стосунки як чинник соціального становлення особистості. *Особистісні та ситуативні детермінанти*

здоров'я. 2019. С. 60–64.

11. Гордійчук І.В. Структура вільного часу сільських та міських школярів. *Сучасні оздоровчо- реабілітаційні технології*. Луцьк, 2010. №5. С.128.
12. Гуцало Е.У. Провідний вид діяльності і спілкування підлітка. Особливості спілкування підлітка з дорослими. URL: <https://wiki.cuspu.edu.ua/index.php>
13. Дем'яненко А. М. Організаційно-педагогічні умови правового виховання підлітків у громадських об'єднаннях: дис....докт.філ. 011. Мелітополь, 2021. 235с.
14. Добровольська А.В. Психологічні чинники міжособистісної взаємодії у підлітковому віці. *Особистісне зростання: теорія і практика*: зб. наук. пр. за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Житомир, 21 квітня 2020 р.). Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2020. С.90.
15. Збаржевецька Л.Д. Адаптація молоді як чинник впливу на ринок праці. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3-4 (19-20). С. 464–468.
16. Іванова О.Ф. Емоційні бар'єри та емпатія в процесі міжособистісного спілкування підлітків з різного соціального оточення. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія : Психологія. 2014. № 55. С. 22–26.
17. Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості : монографія. 2-ге вид., перероб., доповн. Івано-Франківськ, 2018. с.41.
18. Кислюк Ж. Соціальна зрілість підлітків: компоненти, критерії та рівні. *Перспективи та інновації науки*. 2022. №13(18). С.250.
19. Кличковський С. О. Теоретико-методологічний аналіз поняття соціально-психологічний клімат. *Український психологічний журнал*. 2017. №2. С.47–57.
20. Коновальчук І.М. Аналіз сутності готовності вчителів початкових класів до міжособистісної взаємодії з дітьми та батьками в ситуації конфлікту. *Система підготовки майбутніх фахівців у контексті становлення Нової*

української школи: монографія. 2019. С. 338–349.

21. Копшева С.А., Поліщук С.П. Особливості поведінки підлітків у конфлікті. *Освіта і наука - 2023* : зб. наук. пр. уч. звітнонаук. конф. студ. та асп. Ф-ту псих. Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (3-7 квітня 2023 року, м. Київ). Київ, 2023. С.143.
22. Коріна Г.О. значення та роль спілкування у формуванні особистості дитини в дошкільному дитинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія: Педагогічні науки. 2018. Т.1. № 1. С.96.
23. Корнієнко І.О. Професійні орієнтації в системі життєвих стратегій старшокласника. *Практична психологія та соціальна робота.* 2000. №5. С. 36–39.
24. Кукса Ю.В. Особливості дослідження міжособистісної взаємодії у психології. *The 6 th International scientific and practical conference—Topical issues of modern science, society and education (December 26-28, 2021). Kharkiv, Ukraine.* 2021. P. 920–925.
25. Курова А.В. Психологія спілкування : навч.-методич. посіб. Одеса : Фенікс, 2020. 79 с.
26. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія: курс лекцій. Київ: Центр учбової літератури. 2010. 128 с.
27. Лівандовська І. Дослідження особливостей становлення гендерної ідентичності підлітків у різних соціальних умовах. *Психологія: реальність і перспективи.* 2021. №16. С.113–120.
28. Любчик О. Формування ідентичності в юності. *Педагогічний пошук*: зб. мат. наук. Інтернет-конф. студ. і молодих вч. Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Перспективні напрями модернізації навчання, виховання, професійної підготовки». Вінниця: «Твори», 2020. №11. С.144.
29. Мазур С. О. Моральна автономія підлітків у соціальному контексті. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2023. №91. С.160–165.

30. Макаренко Н.М. Проблеми сучасного підлітка на етапі дорослішання (adolescence)(на основі матеріалів зарубіжних інтернет- публікацій). *Проблеми сучасної психології*: зб.наук. пр. 2013. №19.С.368-378.
31. Мамчур І. В. Психологічні особливості входження підлітків до соціальних референтних груп. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи. Сєвєродонецьк*. 2021. № 2 (55). С.101–113.
32. Мартиняк О. Соціально-психологічні особливості міжособистісного спілкування у старшому підлітковому віці. *Магістерський науковий вісник*.2021. №36. С. 126–128.
33. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: зб. практич. мат.. Київ, 2020. С.20
34. Мешко Г. психологічні особливості саморозвитку особистості у підлітковому віці. *Студентський науковий вісник*. 2014. № 35. С. 95.
35. Михайлишин У. Б. Теоретичний аналіз психологічних особливостей міжособистісного спілкування у підлітковому віці. The 5th International scientific and practical conference *Science and education: problems, prospects and innovations* February 4-6, 2021. CPN Publishing Group, Kyoto, Japan. 2021. P. 705-708.
36. Молчанюк О. В. Гармонійна взаємодія людини та природи як основа виховання в особистості ціннісного ставлення до природи. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*: зб. наук. праць. Луганськ : Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2019. №1(88). С. 98–114.
37. Нестеренко М.О. особливості розвитку ідентичності в підлітковому віці. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2022. Т.33(72). №3. С.78.
38. Некрасова В. О. Психологічні особливості міжособистісних стосунків у групах підлітків та старшокласників. *Теоретико-методологічні проблеми практичної психології та її перспективи розвитку*: зб. доп. Всеукр. студ. наук.-практич. конф., присвяченої 125-річчю з Дня народження Жана

- Піаже.—Кропивницький, 2021. С. 130.
39. Ничкало Н. Психологія для всіх і для кожного. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2009. № 6. С. 197–202.
 40. Новікова В. П. психологічні особливості формування самооцінки підлітків. *Теоретико-методологічні проблеми практичної психології та її перспективи розвитку*: зб. доп. Всеукр. студ. наук.-практич.конф., присвяченої 125-річчю з Дня народження Жана Піаже. Кропивницький, 2021. С. 137.
 41. Опитувальник «Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності» URL: http://e-pidruchniki.com/content/902_49_Opityvalnik_Metodika_diaagnostiki_rivnya_sybektivnogo_vidchyttya_samotnosti.html
 42. Петровський С. Стильові особливості поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях. *Актуальні проблеми психічного здоров'я*: зб. наук. пр. за мат. Всеукр. студ. інтернет-конф. 25 травня 2023 р. 2023. С.172.
 43. Піскунова Г. О. Бар'єри спілкування та акцентуації характеру у підлітків. *Перспективи розвитку сучасної психології*: зб.наук. пр. Переяслав : УГСП, 2022. №10. С.46-47.
 44. Попіль М.І. Психологічні проблеми спілкування : тексти лекцій Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. С.154.
 45. Психологічні чинники конфліктної поведінки особистості: методич. рек. Полтава, 2012. С.37.
 46. Психологія міжособистісного спілкування: термінологічний словник з дисципліни для студентів денної та заочної форми навчання ступеня «Бакалавр» спеціальності 053 «Психологія» / укладач М.О. Марценюк. Мукачево : МДУ, 2017. С.8.
 47. Сапельнікова Т. С. Чинники конфліктної поведінки школярів 10-11 класів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Психологічні науки. 2019. №1. С. 70.
 48. Рустанович-Варфоломеєва З.А. Кар'єрні орієнтації та можливість

- самореалізації студентської молоді. *Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка в 3-х томах*. Т. 3. / За ред. академіка С.Д. Максименка. Київ : Главник, 2005. С. 198–206.
49. Поплавська А.П. Психологічні особливості кар'єрних орієнтацій військовослужбовців. Автореф. дис. ...канд. психол. наук. 19.00.10. Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2006. 19 с.
 50. Похресник А.К. Соціокультурні орієнтації студентської молоді трансформаційного суспільства: сутність та динаміка. Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / АПН України. Ін-т вищ. освіти. Київ, 2002. 16 с.
 51. Сердюк Л.З. (2018). Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості: *монографія*. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/712878/>
 52. Сердюк Л.З. (2021). Самодетермінація психологічного благополуччя особистості: *монографія*. Київ-Львів: Вікторія Кундельська. <https://lib.iitta.gov.ua/729023/>
 53. Сергієні О. В., Мельник С. М. Вплив чинників середовища на формування особистості в підлітковому віці. The 7th International scientific and practical conference *Modern directions of scientific research developmen, December 22-24, 2021. BoScience Publisher, Chicago, USA*. 2021. P. 493.
 54. Столярєнко О. В. Парадигмальне розуміння ціннісного ставлення до людини. The 8th International scientific and practical conference *Actual trends of modern scientific research*. March 14-16, 2021. MDPC Publishing, Munich, Germany. 2021. 805 p.
 55. Стуліка О., Катрич О. Віртуальний простір як чинник формування ціннісної сфери підлітків за умов сучасного стану України. *Молодий вчений*. 2022. № 12 (112). С. 56–59.
 56. Танащук Р.М. Розвиток самосвідомості та самооцінки у підлітковому віці. *Освіта і наука*. 2019. С. 117–120.
 57. Ткачук Ю.М. Вплив неформальних підліткових груп на особистісний

- розвиток підлітка. 2023. 48с. URL: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/4227/%D0%A2%D0%B%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%AE.%D0%9C.%20%D0%A1%D0%9E%D0%B014-20.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
58. Філоненко М.М. Психологія спілкування. Підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 224 с.
 59. Франкл В. Базові концепції логотерапії. Харків: Гуманитарний Центр, 2022. 104с.
 60. Чайковська О.М., Бабенчук О.Я. Психологічні особливості формування самооцінки у молодших підлітків. *The XIX International Scientific and Practical Conference Actual methods of development of science and education*, May 15–17 2023. Boston, USA, 2023. P.290.
 61. Чиханцова О.А. (2018). Психологічна готовність випускників шкіл до оволодіння іноземними мовами. *Іноземні мови*, 2, 45–51. DOI: <https://doi.org/10.32589/im.v0i2.132632>
 62. Чиханцова О.А. (2015). Чинники ефективного оволодіння іноземними мовами студентами ВНЗ. *Актуальні проблеми психології*, 9(6), 102–109. http://nbuv.gov.ua/UJRN/appsub_2015_9_6_13.
 63. Чому школи в селах закривають та чи вища якість освіти в містах. URL: <https://nus.org.ua/articles/chomu-shkoly-v-selah-zakryvayut-ta-chy-vyshha-yakist-osvity-v-mistah/>
 64. Шевенко А.М. Методичне забезпечення відбору учнівської молоді до вищих навчальних закладів педагогічного профілю: методич. рек. Київ, 2016. С. 138–140.
 65. Шкурко О.С. Психологічні особливості конфліктної поведінки підлітків. *Психологічна допомога: від кризи до ресурсу*: мат. IV Всеукр. наук.-практич. форуму 19-25 квітня 2021 року, м. Суми. Суми: НВВ КЗ СОІППО. 2021. С. 196.
 66. Щербан Т.Д., Гоблик В.В. Розвиток психологічних особливостей самосвідомості підлітків. *Освіта і наука*. 2021. №2(31). С.143–148.

67. Юрченко В. Проблеми професійної орієнтації та зайнятості молоді на ринку праці. *Наука молода*. 2005. № 4. / www.hseclub.com/career/papers
68. Яновська Т.А. Особливості становлення ідентичності у підлітковому віці. *Молодий вчений*. 2016. № 11 (38). С. 401–404.
69. Яновська Т.А. Порівняльний аналіз особливостей конфліктної поведінки молодших та старших підлітків. *Молодий вчений*. 2020. 1 (77). С. 53–56.
70. Ackoff R. L., Emery F. E. *On Purposeful Systems*. Chicago: Aldine, 1972. 228 p.
71. Allport Gordon W. *Personality and Social Encounter*. Boston: Beacon Press, 1960. 383p.
72. Bondarenko V. (2019). The role of language education in the formation of intercultural communication underconditions of globalization. *Науково-виробничий журнал «Держава та регіони»*, 2019. 2(57), 32–36. <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2762>
73. Maslow A. H. *Motivation and Personality*. Pearson Education, 1987. 293 p.
74. Rogers C. R. *On Becoming a Person. A Therapist's View of Psychotherapy*. New York Houghton Mifflin Company, 1995. 367p.
75. Serdiuk, L., Chykhantsova, O., & Baranauskienė, I. Foreign communicative competence as a factor of personal development. *Society. Integration. Education*, 2020. 5, 537–545. 10.17770/sie2020vol5.5096